

ΣΥΝΤΑΓΜΑ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ
ΣΥΜΠΟΛΙΤΕΙΑ

Α Φ Ι Ε Ρ Ω Μ Α
στον
Δημήτρη Θ. Τσάτσο

ΑΝΑΤΥΠΟ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ
ΑΘΗΝΑ - ΚΟΜΟΤΗΝΗ 2004

**Έπαινος προς τον καθηγητή Δημήτρη Τσάτσο
κατά την αναγόρευσή του σε επίτιμο διδάκτορα της Νομικής
του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης¹**

*Αντώνης Μανιτάκης**

1. Η διαδικασία αναγόρευσης ενός επιστήμονα σε επίτιμο διδάκτορα είναι μια στιγμή ξεχωριστή, έγγραφε ο τιμώμενος σήμερα καθηγητής, απευθύνοντας δημόσιο έπαινο σε ένα γερμανό συνάδελφό του. Τιμή ξεχωριστή για το τιμώμενο πρόσωπο, τιμή όμως και για τη Σχολή που απονέμει τον τίτλο, ανάλογη της αξίας και της αναγνώρισης που τυγχάνει ο τιμώμενος.

Στην περίπτωση του καθηγητή Δημήτρη Τσάτσο η αντανάκλαση της τιμής στο Ίδρυμα διπλασιάζεται, διότι συμπίπτει με μian άλλη διαδικασία, εξίσου σημαντική για τη Σχολή μας: με την απότιση φόρου τιμής στην ίδια την ακαδημαϊκή παράδοσή της. Διότι, με την απόφασή της να τιμήσει ένα παλιό μέλος της, η Νομική Σχολή δείχνει το σεβασμό, που οφείλει στους σημαντικούς δασκάλους της, σε αυτούς που δημιούργησαν παράδοση, και δηλώνει δημόσια την ανάγκη που αισθάνεται να πλάσσει και να φυλάξει την επιστημονική της ταυτότητα. Είναι επομένως στιγμή μοναδική η σημερινή, όχι μόνο διότι με το σημερινό έπαινο αναγνωρίζουμε την αξία ενός επιστήμονα, αλλά θυμόμαστε το έργο και τιμούμε την επιστημονική και δημοκρατική παράδοση που δημιούργησε ο αείμνηστος Αριστόβουλος Μάνεσης και συνέχισε, πλάι του, ο Δημήτρης Τσάτσος, ως καθηγητές του Τμήματός μας, τη δεκαετία του εβδομήντα και του ογδόντα.

Ο τιμώμενος ξεκίνησε την ακαδημαϊκή του σταδιοδρομία στο Πανεπιστήμιό μας με μια πανηγυρική επανεκλογή το 1975, αφού προηγουμένως είχε, λίγα χρόνια πριν, επί δικτατορίας, αποποιηθεί την εκλογή του εγγρά-

* Καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

1. Έπαινος που εκφωνήθηκε στις 6 Δεκεμβρίου 2001 στην αίθουσα τελετών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κατά την αναγόρευση του καθηγητή Δημήτρη Τσάτσο σε επίτιμο διδάκτορα Νομικής.

φως, τονίζοντας ότι όσο ο Μάνεσης ζει απολυμένος και εξόριστος η έδρα του Γενικού Δημοσίου Δικαίου δεν μπορεί να βρει κάτοχο.

Η περίοδος της μεταπολίτευσης είναι η χρυσή εποχή για τη Σχολή Νομικών και Οικονομικών Επιστημών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και για το Συνταγματικό Δίκαιο. Οικοδομείται μια νέα δημοκρατική πολιτεία και ετοιμάζεται ένα νέο Σύνταγμα. Ο Δημήτρης Τσάτσος, στην κυβέρνηση εθνικής ενότητας από τη θέση του Υφυπουργού, οραματίζεται και σχεδιάζει, μαζί με πανεπιστημιακούς του Αριστοτελείου, μια νέα Παιδεία. Εκλέγεται βουλευτής το 1974 και από τη θέση του εισηγητή της μειοψηφίας στην Ε' Αναθεωρητική Βουλή ασκεί κριτική στις «υπερεξουσίες» του Προέδρου της Δημοκρατίας και αγωνίζεται με πάθος και επιδειξιοτητα για μιαν άλλη κοινοβουλευτική Δημοκρατία.

Γέννημα και θρέμμα της Σχολής μας δίδαξε επί μια επταετία από το 1975 έως το 1982 και μετέδωσε με την αριστοτεχνική διδασκαλία του σε μαθητές και μελλοντικούς καθηγητές του Τμήματος, όπως ο ομιλών, το πάθος του για μια ιδανική δημοκρατική Πολιτεία. Μας έκανε συμμετοχούς και κοινωνούς του βαθυστόχαστου νομικού και πολιτικού στοχασμού του. Γι' αυτό και σήμερα τον ευχαριστούμε για την ευεργετική επιστημονική επικοινωνία που μας χάρισε.

Η σύντομη εισαγωγή στις μέρες της μεταπολίτευσης έγινε για να φωτιστεί καλύτερα η απόφαση της Σχολής, η οποία από την πολυσχιδή προσωπικότητα του τιμωμένου στάθηκε σε δύο κυρίως πτυχές λιγότερο γνωστές στον τόπο μας: πρώτα, στην ογκώδη και σημαντική επιστημονική προσφορά του στη Γερμανία, έργο επιστημονικό και πανεπιστημιακό που αποτυπώθηκε σε πολυάριθμες μελέτες και σε συλλογικό ερευνητικό έργο με απήχηση και αναγνώριση στη διεθνή ευρωπαϊκή επιστημονική κοινότητα. Έπειτα, στην ενεργό συμμετοχή του στην οικοδόμηση μιας ενοποιημένης και δημοκρατικής Ευρώπης. Το έργο και ο λόγος του Έλληνα καθηγητή καταξιώνεται τα τελευταία χρόνια με την έμπρακτη επιστημονική συμβολή του στην πραγματοποίηση του σκοπού αυτού. Οι δύο αυτές πτυχές μας επιτρέπουν σήμερα να κάνουμε μια σύντομη, ουνολική αποτίμηση του έργου του και της σκέψης και να του πλέξουμε το προσήκον εγκώμιο. Του πλέκουμε το Εγκώμιο, ως Έλληνα καθηγητή, για το συγγραφικό έργο του σε μια ευρωπαϊκή χώρα, καθώς και ως Έλληνα πολίτη και συνταγματολόγου, που με τη γραφή και το λόγο του σκέφτεται και αγωνίζεται για μιαν άλλη Ευρώπη, για την Ευρώπη των λαών και των κρατών, όπως τονίζει χαρακτηριστικά.

2. Αν αναζητούσαμε την ιδέα που εμψυχώνει επιστημονικά τις έρευνες του Δημήτρη Τσάτσου και καθοδηγεί τη σκέψη του, θα την εντοπίζαμε στην αναζήτηση της συμφιλίωσης της επιστήμης με την πολιτική και ειδικότερα στην αναζήτηση μιας αρμονικής σχέσης του Δικαίου με την Πολιτική. Ξό-

δειψε χρόνια πολλά εξερευνώντας τη δύσκολη, ασταθή και αμφισβητούμενη ισορροπία μεταξύ της απαίτησης για μια τεκμηριωμένη και στοχαστική γνώση από τη μια μεριά και της ανάγκης τιθάσευσης ενός φαινομένου, ασταθούς, ρευστού, διάχυτου και επίμαχου όπως είναι η πολιτική.

Η επιστήμη, ως γνωστόν, προέρχεται από το ρήμα «επίσταμαι» και σημαίνει γνωρίζω καλά. Η επιστήμη κατά τον Τσάτσο είναι μια διαδικασία γνωστική, με την οποία ο άνθρωπος προσπαθεί να καθυποτάξει γνωστικά τα φαινόμενα, περιγράφοντας, κατατάσσοντας, συγκρίνοντας, αξιολογώντας και συνάγοντας. Η ακριβής όμως γνώση δεν είναι δυνατή. Δεν είναι άλλωστε ποτέ η ίδια πλήρης και οριστική. Έχει επομένως όρια και αυτά είναι ιστορικά και κοινωνικά.

Το Συνταγματικό Δίκαιο ανήκει μαζί με την Πολιτειολογία στις πολιτειακές επιστήμες και έχουν ως αντικείμενο γνώσης την Πολιτεία. Το μεν Συνταγματικό Δίκαιο μελετά την πολιτεία στη νομική της διάσταση, η δε Πολιτειολογία ασχολείται με το νόημα, τη φύση και το σκοπό της Πολιτείας. Ενδιαφέρεται για τη θεωρία ή τις θεωρίες περί Πολιτείας. Η κατανόηση, η εφαρμογή και ερμηνεία ενός συνταγματικού κανόνα είναι αδύνατη χωρίς τη γνώση της πολιτικής πραγματικότητας, που θέλει να ρυθμίσει, και χωρίς την ανάλυση του ιστορικο-φιλοσοφικού νοήματος του θεσμού. Αυτό το τελευταίο ενδιαφέρει πριν και πάνω από όλα τον Δημήτρη Τσάτσο και από αυτή την επιστημολογική οπτική γωνία μελετά τους θεσμούς και ερμηνεύει το συνταγματικό κανόνα.

Υπάρχει όμως και μία άλλη θεμελιώδης γνωσιο-θεωρητική συνιστώσα που καθορίζει τη σκέψη του: δέχεται ότι ο αντικειμενικός κόσμος διαπερνιέται από αντιθέσεις, αντινομίες, και από μια αδυσώπητη πάλη συμφερόντων, που εκφράζονται μέσα από αρχές, θεσμούς και κανόνες. Αναζητείται ή επιδιώκεται μια τάξη, μια τάξη πολιτειακή που είναι ταυτόχρονα και δικαιοκή. Η τάξη όμως δεν είναι κατά τον τιμώμενο ούτε το στατικό και παθητικό νομικό εποικοδόμημα των πραγμάτων ούτε η ανεξάρτητη δύναμη που επιδιώκει να υποτάξει τα πράγματα στον αφηρημένο εαυτό της, αλλά αυτή που «δίνει νόημα και αληθινό περιεχόμενο στις αρχές, στους κανόνες και στους συνταγματικούς θεσμούς». Το ζητούμενο είναι η συναίρεση των αντιθέσεων με μια σύνθεση, που εκφράζει κάθε φορά τις συγκεκριμένες ιστορικές αντιθέσεις. Μόνο που η σύνθεση είναι προσωρινή, διότι περιμένει μια νέα αντίθεση, που θα την ωθήσει σε νέα αναζήτηση του αληθινού νοήματος των πραγμάτων.

Το ιστορικο-φιλοσοφικά προσδιοριζόμενο νόημα βασανίζει μόνιμα το στοχαστή Τσάτσο. Το νόημα των διατάξεων και των θεσμών του Συντάγματος και κυρίως της Πολιτείας αναζητά βασανιστικά, επίμονα, αδιάκοπα, μεθοδικά και παθιασμένα. Επιδιώκει να εναρμονίσει τις σημασίες των συ-

νταγματικών διατάξεων με την πραγμάτωσή τους και να πληρώσει το περιεχόμενο των συνταγματικών εννοιών με το κοινωνικο-πολιτικό υλικό που υπάγεται σε αυτές. Δεν δέχεται ότι μεταξύ νομικού δέοντος και πολιτικού είναι υπάρχει αγεφύρωτο χάσμα. Υποστηρίζει αντίθετα ότι το «Δίκαιο και ιδιαίτερα το Σύνταγμα είναι η αφηρημένη έκφραση της ιστορικότητας μιας κοινωνίας. Οι δύο αυτές διαστάσεις (κανόνες-κοινωνία) λειτουργούν με αμοιβαία αλληλοεπίδραση».

Αυτή είναι η βασική του μεθοδολογική επιλογή, που αντικατοπτρίζεται καθαρά στη θεωρία του περί Πολιτείας, η οποία ξεκινώντας από την πνευματική κληρονομιά του πατέρα του, Θεμιστοκλή Τσάτσου, που άσκησε κριτική στη νομική περί Πολιτείας θεωρία του G. Jellinek, ορίζει την Πολιτεία ως το εξουσιαστικό πολιτικό φαινόμενο της οργανωμένης συμβίωσης, το οποίο μέσα από τη λειτουργική συνένωση Δικαίου και κοινωνίας, συναιρεί και υπερβαίνει σε μια δικαιική τάξη την αντίθεση κράτους και κοινωνίας, εξουσίας και κοινωνίας.

Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο ο Τσάτσος επιλέγει τον όρο Πολιτεία αντί του όρου «Κράτος», τον οποίο προτιμά ο Μάνεσης, επειδή έχει το στοιχείο του κρατικού καταναγκασμού και της κρατικής ισχύος. Αντίθετα ο όρος «Πολιτεία», έλκοντας την καταγωγή του από την ελληνική πολιτική φιλοσοφία και την Αρχαία Πόλη, αποδίδει σε εξιδανικευμένη μορφή την πολιτική οργάνωση μιας κοινωνίας. Η προτίμηση που της δείχνει ο Τσάτσος είναι απόρροια της αντι-θετικιστικής μεθοδολογικής του προσέγγισης και της ολιστικής σύλληψης του πολιτικού, που έχει, όπως θα δούμε αμέσως μετά.

3. Η πιο σκανδαλώδης έννοια για έναν παραδοσιακό νομικό, για έναν τυπολάτρη ή έναν θετικιστή του δικαίου είναι η έννοια της πολιτικής. Η πολιτική και το Δίκαιο θεωρούνται, κατά την κρατούσα αντίληψη, έννοιες αντιθετικές, αλληλο-αποκλειόμενες. Ο Δημήτρης Τσάτσος τόλμησε να αποδείξει επιστημονικά και έμπρακτα, με το δικό του παράδειγμα, το αντίθετο. Αμφισβήτησε την παραδοσιακή διδασκαλία του στεγανού και ασυμφιλίωτου διαχωρισμού Δικαίου και πολιτικής και πρότεινε έναν ορισμό της πολιτικής, που αγκαλιάζει και εμπνέει το Δίκαιο και ιδίως το Συνταγματικό, διότι ανάγει το πολιτικό φαινόμενο «στην οργανωμένη κοινωνική ομάδα». «Πολιτικό χαρακτηρίρα έχει κάθε πράξη, απόφαση, διαδικασία κ.ο.κ., που αποτελεί έκφραση του φαινομένου της δικαιικά οργανωμένης κοινωνίας». Η πολιτική διαχέεται, η πολιτική συνεχώς επαναπροσδιορίζεται. Πολιτικό, θα γράψει, είναι καθετί που έχει επίπτωση στη συλλογική ζωή ενός πολιτικού συνόλου, π.χ. της κοινωνίας ή μερικών ομάδων. Πολιτικό χαρακτηρίρα έχουν ακόμη και οι ιδιωτικές πράξεις, που επηρεάζουν άμεσα ή έμμεσα την πορεία του κοινωνικού βίου.

Το «πολιτικό» φαίνεται έτσι να αποκτά γιγαντιαίες διαστάσεις, αγγίζει και υπερβαίνει το «κοινωνικό», κατακλύζει το δικαιοκώχωρο και τείνει να υποτάξει στη δεοντολογία και λογική του κάθε δραστηριότητα ή πρακτική. Μια βιαστική και επιπόλαιη ανάγνωση της σκέψης του Τσάτσου πάνω στο θέμα αυτό, θα κατέληγε στο συμπέρασμα ότι ο τιμώμενος, υπεραμυνόμενος μίας τόσο ευρύχωρης έννοιας του «πολιτικού», νομιμοποιεί ουσιαστικά την αυθαιρεσία και τη σκοπιμότητα στις αποφάσεις της κρατικής εξουσίας και ακυρώνει την αντικειμενικότητα και τη δεσμευτικότητα του Δικαίου, μεταβάλλοντας το Δίκαιο σε θεραπαινίδα της πολιτικής.

Η ερμηνεία αυτή της σκέψης του είναι λανθασμένη. Ο Τσάτσος δεν αρνείται τη διάκριση Δικαίου και Πολιτικής. Δέχεται απλώς και υποστηρίζει τη λογική και ιστορική πρωταρχικότητα της Πολιτικής και γενικά των πολιτικών σχέσεων απέναντι στο Δίκαιο και τις έννομες εκδηλώσεις του. Εννοεί πάντως και αντιλαμβάνεται την πολιτική διαφορετικά απ' ό,τι την αντιλαμβάνονται όσοι την ταυτίζουν με την κομματική αντιδικία ή με την ισχύ και τη διεκδίκηση της εξουσίας. Μάχεται την αντίληψη που ανάγει την πολιτική στη κοινωνική και πολιτική σύγκρουση και αναζητά το πρωταρχικό νόημά της στην σμιτιανή αντιπαλότητα εχθρού και φίλου. Ασκώντας κριτική στις αντιλήψεις αυτές, ο Τσάτσος θέλει να αποκαταστήσει την πολιτική στη συνείδηση των συνταγματολόγων, απαντώντας σε όσους την περιφρονούν και την εκδιώκουν από την επιστημονική σκέψη ως κάτι το αλλότριο, το πεζό, το βρώμικο. Σε αντιπαράθεση με τους θετικιστές, που απάλλαξαν μεν το Δίκαιο από τις μεταφυσικές αντιλήψεις, στέγνωσαν όμως και αφυδάτωσαν το νομικό και συνταγματικό κανόνα, θέλει να επανασυνδέσει το Συνταγματικό Δίκαιο με την πολιτική επιστήμη και σκέψη. Να το επιστρέψει στην τροφό του και να το αναγάγει σε ανεξάντλητο νοηματοδότη του Συντάγματος. Συναντιέται εδώ με τον Σαρίπολο πατέρα, που ταύτιζε Συνταγματικό Δίκαιο και πολιτική επιστήμη.

Δικαιολογεί και θεμελιώνει τη διασταύρωση αυτή με την επίκληση κυρίως της ιδέας της νομιμοποίησης και της ανάγκης παραγωγής κοινωνικής και πολιτικής συναίνεσης για τη στήριξη της εξουσίας και την ισχύ των αποφάσεών της. Μόνο που η συναίνεση δεν παράγεται στο αφηρημένο θεσμικό επίπεδο του σχεδιασμού και της οργάνωσης του θεσμού. Παράγεται κατά τη διαδικασία πραγμάτωσης ή λειτουργίας του. Στο ερώτημα «τι είναι αυτό που γεννά νομιμοποίηση, τι είναι αυτό που εξασφαλίζει τη συναίνεση», ο συγγραφέας του έργου «η πολιτική αξιοπιστία ως αρχή του Συντάγματος» απαντά ότι «κριτήριο της κοινωνικής συναίνεσης είναι η αξιοπιστία της πολιτικής με την οποία πραγματώνονται οι θεσμοί. Η έννοια της πολιτικής αξιοπιστίας είναι έννοια αντίστροφη προς εκείνη της κρατικής αυθεντίας. Αξιοπιστία σημαίνει την εμπιστοσύνη που προκαλεί η πολι-

τική και θεσμική πράξη, όταν ο δηλούμενος ρόλος είναι και ο αληθινός, δηλαδή ο θεσμικά ηθελημένος. Η εμπιστοσύνη προκύπτει μετά την πράξη που κρίνεται και με βάση το επικοινωνιακό αποτέλεσμα της πράξης».

Το ίδιο ισχύει και για το Σύνταγμα. Το Σύνταγμα, γράφει, δεν είναι αγορανομικός κώδικας ούτε κώδικας οδικής κυκλοφορίας. Το Σύνταγμα δεν τρέφεται ούτε με τις κυρώσεις ούτε με τον καταναγκασμό. Η ισχύς και η αποτελεσματικότητά του περνά από τη δοκιμασία της μεγάλης κύρωσης, που είναι η νομιμοποίησή του. Ένα Σύνταγμα είναι νομιμοποιημένο όταν η δημοκρατική πρακτική εναρμονίζεται με τη δημοκρατική θεωρία, όταν το Δίκαιο δεν είναι αποχωρισμένο από την πολιτική, από τις δημοκρατικές πολιτικές αξίες, της πολιτικής ελευθερίας, του συλλογικού πολιτικού αυτοπροσδιορισμού, της κοινωνικής δικαιοσύνης και αλληλεγγύης, της ισότητας. Με αυτήν την έννοια το Σύνταγμα είναι ταυτόχρονα πάνω από την πολιτική και μέσα στην πολιτική. Ορίζει και οριοθετεί το πεδίο της πολιτικής αλλά και ορίζεται από την ίδια.

Ορίζεται όμως από την πολιτική και την ορίζει, επειδή Σύνταγμα και Πολιτεία κατά τον Τσάτσο, τελικά, ταυτίζονται, όπως και στον Αριστοτέλη. Ο Αριστοτέλης στα Πολιτικά χρησιμοποιεί τον όρο «Πολιτεία» με τη σημασία που εμείς αποδίδουμε σήμερα στον όρο «Σύνταγμα», ανάγοντας τελικά την έννοια της πολιτείας σε εκείνη του πολιτεύματος. Στην πολιτική φιλοσοφία του οι όροι «Σύνταγμα», «Πολιτεία» και «Πολίτευμα» είναι ταυτόσημοι και η ταυτοσημία αυτή εκφράζει την οργανική ενότητα, που παρατηρείται στην αθηναϊκή πολιτεία μεταξύ (νομικής) μορφής και (πολιτικού) περιεχομένου ή ουσίας, μεταξύ κρατικής εξουσίας και πολιτών: «Επει δε πολιτεία μεν και πολίτευμα σημαίνει ταυτόν, πολίτευμα δ' εστί το κύριον των πόλεων, ανάγκη δ' είναι κύριον ή ένα ή ολίγοις ή οι πολλοί προς το κοινόν συμφέρον άρχωσι....» (Πολιτικά, ΙΙΙ, 1279α).

Επομένως, στη σκέψη του καθηγητή Τσάτσου, το «Σύνταγμα συνδέεται με την πολιτική, επειδή αφορά την Πολιτεία και το Πολίτευμα», και διότι «πολιτεία βίος τις εστί της πόλεως» (Αριστοτέλης, Πολιτικά, ΙV, 1295β).

Παραφράζοντας μια φράση δική του θα έλεγα ότι ο Τσάτσος αντιπαρατίθμενος στο νομικό θετικισμό και συντηρητισμό φρόντισε να εισαγάγει περισσότερη πολιτική στο Δίκαιο και ειδικά στο Συνταγματικό Δίκαιο. Ταυτόχρονα όμως εισήγαγε, με την αντίληψη που καλλιέργησε περί Συντάγματος και Πολιτείας και ιδίως με το τρίτομο έργο του Συνταγματικού Δικαίου που μας παρέδωσε, περισσότερο συνταγματικό δίκαιο στην πολιτική. Διότι, τελικά, με το συνταγματικό του λόγο επιδιώκει να παιδεύσει, να εκπολιτίσει συνταγματικά την πολιτική, να την καταστήσει οικεία και φίλη στους νομικούς.

4. Καταλυτική υπήρξε η παρέμβαση του Δημήτρη Τσάτσου στη συζήτηση

που αναπτύχθηκε στα τέλη της δεκαετίας του '80, με αφορμή την ψήφο του τότε αναπληρωτή Προέδρου Αλευρά στη διαδικασία εκλογής Προέδρου της Δημοκρατίας. Συνεπώς προς τις αντιλήψεις του για τη σχέση δικαίου και πολιτικής, αναπτύσσει μια ολοκληρωμένη θεωρία για την ερμηνεία του Συντάγματος, που ταράσσει τα ήρεμα νερά της ελληνικής συνταγματικής θεωρίας. Καταδικάζοντας την ερμηνευτική απομόνωση του δικαίου από την πολιτική και υπογραμμίζοντας τον πολιτικό χαρακτήρα της ύλης που ρυθμίζεται από το Σύνταγμα, θεμελιώνει την αξίωση για οργανική ένταξη στην ερμηνευτική διαδικασία των πολιτικών αξιολογήσεων κατά τον καθορισμό του νοήματος μιας συνταγματικής επιταγής. Η αναίρεση της στεγανότητας δικαίου και πολιτικής, κράτους και κοινωνίας, συνεπάγεται, γράφει, την προαγωγή της κοινωνικοπολιτικής διάστασης του κρινόμενου συνταγματικού ζητήματος σε νομικά κρίσιμο κριτήριο ερμηνείας. Με τον τρόπο αυτό ανοίγει ο δρόμος για μια νομική ερμηνεία, που θεωρεί την πολιτική της διάσταση, όχι εκφυλισμό αλλά εμπλουτισμό της ίδιας της λειτουργίας της. Η θέση, όταν διατυπώθηκε δημιούργησε παρεξηγήσεις. Στη συστηματική της όμως ανάπτυξη στο «Συνταγματικό Δίκαιο» δεν άφηne περιθώρια για παρανοήσεις. Η υπέρβαση μιας καθαρής νομικής μεθόδου δεν σημαίνει, για τον Τσάτσο, ότι παύει το συνταγματικό δέον να αποτελεί το κύριο χαρακτηριστικό του συνταγματικού κανόνα και το σημείο της τελικής αναζήτησης του ερμηνευτή. Γι' αυτό και θεωρεί τεχνητή και πλασματική τη διάκριση νομικής και πολιτικής ερμηνείας του Συντάγματος. Η ερμηνεία του Συντάγματος δεν μπορεί παρά να είναι νομική, να αφορά δηλαδή ένα κανονιστικό, δεσμευτικό κείμενο. Απορρίπτει ως αστήρικτη την μομφή ότι η ερμηνευτική θεωρία οδηγεί σε έναν πολιτικό ή κοινωνιολογικό πανθεισμό.

Η μεγάλη του όμως συμβολή στον τομέα αυτόν έγκειται στη θέση του ότι πίσω από κάθε ερμηνεία του Συντάγματος υποκρύπτεται ή δηλούται μια συνταγματική θεωρία, μια θεωρία για το Σύνταγμα, που καθορίζει ή επικαθορίζει την ερμηνευτική διαδικασία και την ανεύρεση του νοήματος της ερμηνευόμενης διάταξης. Η υιοθέτηση μιας θεωρίας για το Σύνταγμα από τον ερμηνευτή αποτελεί προϋπόθεση για την ερμηνεία του συγκεκριμένου Συντάγματος. Ο ερμηνευτής προσεγγίζει το ερμηνευτικό του αντικείμενο έχοντας προηγουμένως κάνει, με βάση τη συνταγματική θεωρία που ασπάζεται, μια προ-ερμηνευτική επιλογή. Η θεωρία όμως αυτή δεν είναι ξένη προς το Σύνταγμα, συνάγεται από το ίδιο, από τις θεμελιώδεις αρχές του πολιτεύματος που εγγυάται.

5. Η πολιτειολογική και συνταγματική σκέψη του τιμωμένου δεν είναι δυνατόν να αποκοπεί ούτε να εξεταστεί ανεξάρτητα από την προσωπικότητά του. Το επιστημονικό έργο δεν είναι ξέχωρο από την ανάμειξη του

καθηγητή Τσάτσου στη δημόσια πολιτική σφαίρα. Διότι ο καθηγητής Τσάτσος συγκέντρωσε στο πρόσωπό του τρεις ιδιότητες, με τις οποίες πορεύτηκε και πορεύεται: εκείνη του ακαδημαϊκού δασκάλου, του επιστήμονα - ερευνητή και του πολιτικού. Ενσάρκωσε το πρότυπο που ένας γερμανός καθηγητής αποκάλεσε «πολιτικό καθηγητή». Ο χαρακτηρισμός του αρμόζει διότι ως επιστήμονας βιώνει επιστημονικά την πολιτική, συμμετέχοντας ενεργά και υπεύθυνα στη δημόσια σφαίρα, ως πολιτικός βιώνει πολιτικά την επιστήμη του Συνταγματικού Δικαίου συγγράφοντας για την πολιτική. Στοχάζεται ως πολιτικός της επιστήμης και ως επιστήμονας της πολιτικής. Η πολιτική είναι το αντικείμενο του επιστημονικού του στοχασμού και η επιστήμη ο οδηγός και ο φάρος της πολιτικής δραστηριότητας. Ως βουλευτής του Ελληνικού Κοινοβουλίου χρησιμοποίησε την επιστημονική του γνώση στην Ε' Αναθεωρητική Βουλή των Ελλήνων για την σύνταξη ενός δημοκρατικού Συντάγματος. Ως βουλευτής στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο χρησιμοποίησε από το 1994 την επιστημονική του φαντασία για την αντιμετώπιση του προβλήματος κατάρτισης ενός Ευρωπαϊκού Συντάγματος.

Συμμετέχει στα θεσμικά όργανα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου συγγράφοντας εκθέσεις σχετικά με τη θεσμική θέση των Ευρωπαϊκών πολιτικών κομμάτων και τη συνθήκη του Άμστερνταμ. Εργάζεται ως εκπρόσωπος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στη διακυβερνητική διάσκεψη της Νίκαιας και στην κατάρτιση της Ευρωπαϊκής Χάρτας των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Το συνταγματικό πρόβλημα της Ενωμένης πολιτικά Ευρώπης τον απασχολεί πολιτικά, τον βασανίζει επιστημονικά. Οι στοχασμοί του αποτυπώνονται σε βιβλίο που κυκλοφορεί τις μέρες αυτές με τίτλο «Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία. Για μια ένωση λαών με ισχυρές πατρίδες». Είναι νωρίς ακόμη για να γίνει αποτίμηση και επιστημονική αξιολόγηση του πλούσιου και έντονου προβληματισμού του καθηγητή Δημήτρη Τσάτσου πάνω στη μελλοντική συνταγματική φυσιολογία της Ευρώπης. Η εξαιρετικά γόνιμη συμβολή του στο συνταγματικό γίγνεσθαι της Ευρώπης, που συνεχίζεται, απαιτεί μια ειδική επιστημονική εκδήλωση.

Διακρίνουμε και εκεί, πάντως, τα προσόντα που επισημάνσαμε: την πολιτική ευθύνη του επιστήμονα απέναντι στην ευρωπαϊκή πολιτεία που γίνεται, την επιστημονική ευθύνη του πολιτικού απέναντι στην επιστήμη της πολιτείας και του Συντάγματος που συνεχώς αναζωογονείται. Η γραφή και ο λόγος του έχουν καταγραφεί με ανεξίτηλα στοιχεία στις περγαμινές του Συνταγματικού Δικαίου και της Πολιτειολογίας, μετά τις γραφές του Σαρίπουλου, πατέρα και υιού, του Σβώλου και του Μάνεση.

Κυρίες και κύριοι συνάδελφοι.

Κάθε απόπειρα να συνοψιστεί η πολυσχιδής και πολυσύνθετη σκέψη

ενός στοχαστή, που έχει αποτυπωθεί σε μια ογκώδη βιβλιογραφία χιλιάδων σελίδων και δεκάδων μελετών στα ελληνικά και γερμανικά, που ξεπερνά τα εθνικά όρια καθώς και τα όρια του κλάδου που θητεύει, περιέχει τον κίνδυνο της σχηματοποίησης και της παραμόρφωσης. Αναδέχτηκα τον κίνδυνο γιατί το ταξίδι ήταν για μένα προκλητικό και γοητευτικό, γιατί οι καρποί που έδρεψα χυμώδεις και γιατί ήθελα να εκπληρώσω ένα χρέος σε ένα δάσκαλο. Η Σχολή Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών αποδίδει σήμερα την προσήκουσα τιμή σε ένα μέλος της, που την τίμησε με το επιστημονικό του έργο στο εξωτερικό και την εκπροσώπησε επάξια στην Αγορά του Δήμου της Ευρώπης.

Κύριε καθηγητά

μαζί με την ανυπόκριτη χαρά μας που σας έχουμε και πάλι κοντά μας, και αυτή τη φορά ισοβίως, δεχθείτε και τις πιο εγκάρδιες ευχές όλων των μαθητών σας και των μελών του Τμήματός μας για συνέχιση του δημιουργικού έργου σας.

